

PERKŪNAS INDOEUROPIEČIŲ MITOLOGIJS KONTĒKSTE

GRIAUSTINIO DIEVAS TARP KITŲ INDOEUROPIEČIŲ DIEVŲ UŽĒMĒ IŠKILIA VIETA. MANOMA, KAD ŠIS DIEVAS BEI SU JUO SUSIJĒS MITAS YRA INDOEUROPIEČIŲ MITOLOGIJS BRANDUOLYS. V. Ivanovas ir V. Toporovas griaustinio dievo kovos su jo priešininku mitā vadina pagrindiniu indoeuropiečių mitu (228 1, p. 530). Galimas daiktas, kad tai iš tiesų buvo pagrindinis, tai yra indoeuropiečiams svarbiausias, esminis jų pasaulėžiūroje mitas. Juk jis indoeuropiečių mitologijoje buvo aktualiausias, labiausiai paplitęs ir mus pasiekė kaip vienas geriausiai išsilaikiusių mitų.

Lietuvių Perkūnas, giminingas indoeuropiečių griaustinio dievui, gali būti suvoktas tik pažvelgus į jį plačiau – laiko ir erdvės perspektyvoje. Šio dievo reikšmingumui ir prasmei atskleisti nepakanka vien lokalinio lietuviško konteksto. Todėl čia bus mėginama bent apytikriai apibrėžti su aptariama problema artimiausiai susijusio tarptautinio jos konteksto kontūrus.

Griaustinio dievo atsiradimo, raidos ypatumai susiję su pačių indoeuropiečių istorija. Indoeuropiečiai, lokalizavęsi V–IV tūkstantmetyje pr. Kr. prieš prasidedant jų migracijai Dunojaus vidurupio bei žemupio baseinuose, Juodosios jūros šiaurinėse pakrantėse, o galbūt, pagal vieną iš naujesnių hipotezių (200, p. 890), Artimuosiuose Rytuose (į pietus nuo Užkaukazės), vėliau išplito dideliuose Europos plotuose, o per Kaukazą bei Centrinę Aziją – iki pat dabartinės Indijos (69, p. 34, 67; 92, p. 41; 228 1, p. 527). Veikiausiai visame šiame didžiuliam areale galėtume ieškoti indoeuropiečių griaustinio dievo pėdsakų. Neaišku, ar griaustinio dievas buvo žinomas indoeuropiečiams dar iki jų migravimo, ar jis susiformavo vėliau. Bendrieji šio dievo bruožai įvairiose indoeuropiečių tradicijose lyg ir patvirtintų, kad jis yra vienas seniausių indoeuropiečių dievų. Tačiau skirtingi griaustinio dievo įvardijimai

daugelyje indoeuropiečių kalbų leidžia spėti, kad tie vardai buvo sukurti jau suskilus ar skaidantis indoeuropiečių prokalbei. Kaip galima spręsti iš griaustinio dievo vardų (ar jiems giminiškų žodžių) etimologinės analizės ir paties mitinio personažo, gyvuojančio įvairiose vietovėse, analogijų, ypač glaudūs kontaktai galėjo būti tarp prabaltų, praslavų ir pragermanų. Kaip žinoma, šie indoeuropiečių prokalbės dialektai, lokalizavęsi Vidurio Europoje III a. pr. Kr., sudarė gana vientisą tarmių arealą. II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje dalis indoeuropiečių, būsimieji baltai ir slavai, pasitraukė į šiaurę bei šiaurės rytus, šitaip atskildami nuo besiformuojančių germanų (92, p. 41). Bendra baltų, slavų, germanų tam tikrą laikotarpį trukusi egzistencija lėmė daugelį panašumų pamažu susikūrusiose jų kalbose bei kultūrose.

Lietuvių mitologija kaip ir kalba liudija glaudų ryšį su kita indoeuropiečių atšaka – senovės indais. Jų tradicija lyginamiesiems tyrinėjimams reikšminga tuo, kad ji užfiksuota itin archajiškame šaltinyje – Rigvedoje (datuojamoje II tūkstantmečio vidurio – I tūkstantmečio vidurio pr. Kr. laikotarpiu).

Tad ypatingas dėmesys, aiškinantis griaustinio dievo prigimtį bei pobūdį, turėtų būti skiriamas baltų ir slavų, germanų bei senovės indų mitologijų paralelėms. Šiose mitologijose išryškėja kai kurie bendrieji, esminiai griaustinio dievo bruožai.

Visose iš minėtų tradicijų griaustinio ar jį atitinkantis panašios prigimties dievas suvokiamas kaip mitinė būtybė, pasižyminti antropomorfiniu pavidalu, kuris lyginamose mitologijose yra palyginti mažai kintantis. Viena pagrindinių griaustinio dievo funkcijų – kovoti su jam priešišku personažu (gyvate, velniu ar pan.). Ši jo kaip kovotojo, kaip kario funkcija tyrinėtojų dažniausiai išryškinama (28, 95). Kartais mažiau lieka pastebėta šio dievo su gamta susijusi veiklos sfera – griaudėjimo ir žaibavimo funkcija. Griausmavaldžio kaip gamtos dievo charakteristika turėtų būti vienas archajiškiausių jo bruožų. Tiesa, ne visur aptariamasis indoeuropiečių dievas vienodai gerai išlaikė šį ypatumą. Senovės indų mitologijoje su audra glaudžiai siejasi dievybė *Parjánya-*. *Parjánya-* reiškia lietaus ir audros debesio dievą, taip pat ir patį lietaus debesį. Ši dievybė – menkai antropomorfizuota. Vedų kūrimo laikotarpiu ji jau nebuvo populiari. Rigvedoje šiam dievui skirti tik 3 himnai. *Parjánya-*, matyt, išstūmė kitas su audra susijęs dievas *Indra (Índra)*. Jam vedose skirta net 250 himnų, daugiau negu kitiems dievams. Tačiau Indros atmosferinė funkcija Rigvedoje nėra pakankamai aiškiai išryškinta. Apie tai sprendžiama ne tik iš paties kūrinio, bet ir

iš kai kurių jo interpretacijų. Vedų mitologijos tyrinėtojas H. Lommelis viename savo straipsnių pateikia žymaus indologo H. Lüderso koncepcijos apie Indros pobūdį kritiką (96). H. Lüdersas iš viso neigia Indros ryšį su žaibavimu ir griaustiniu (99, p. 174). Iš tiesų su žodžiu *vidyut* 'žaibas' Indra tiesiogiai siejamas tik vienoje Rigvedos vietoje (RV X 99, 2). Tačiau H. Lommelio teigimu, H. Lüdersas neatsižvelgė į tai, kad kartais ne tik žodžiais *vidyut* 'žaibas' ir *didyut* 'žaibas' nusakoma Indros žaibavimo funkcija, bet ir tokiais, kaip *vajra* 'kuoka', *asani* 'akmeninis ginklas', *heti* 'kulka', kurie taip pat gali reikšti žaibą (96, p. 259–260). Tad kažkodėl vedose Indros kaip griaustinio dievo pobūdis nėra akivaizdžiai atskleistas. Lietuvių tikėjimuose bei sakmėse gana dažnai aiškinama, kad Perkūnas ir ypač jo veikla kaip tik siejasi su gamtos reiškiniu – žaibavimu ir griausmu (TD 3, p. 174–181). Kai kuriose sakmėse, kur Perkūnas antropomorfizuojamas, jo kova su velniu atskleidžiama ypatingame gamtos fone – audrai siaučiant ar pati audra suvokiama kaip Perkūno ir velnio dvikova. Be to, ir pats Perkūnas neretai parodomas kaip griaudžiantis ir laidantis žaibus (TD 6, p. 53–67). Vadinasi, lietuvių tautosakoje Perkūnas yra gerai išlaikęs savo gamtiškąją prigimtį ar bent turi ryšį su gamtos reiškiniais.

Manoma, kad griaustinio dievo priešininkas taip pat yra indoeuropiečių kilmės mitinė būtybė. Tarp šių personažą įvairiomis kalbomis žyminčių vardų išvelgiamas etimologinis ryšys: lietuvių *velnias*, latvių *velns*, rusų *Veles/Volos* ir senovės indų *Valá*, *Vrtrá*. Šiems žodžiams artimos germanų lekšemos reiškia ne griaustinio dievo priešininką, o su mirtimi susijusią mitinę būtybę ar būstą: *Valkyrja* 'mergina, nugabenanti žuvusį karį iš mūšio lauko dievui Odinui', *valholl* 'būstas kariams, žuvusiems mūšyje'. Skirtingai negu griaustinio dievas, turintis stabilų išorinį pavidalą, šis personažas ypač linkęs kaitaliotis, persikūnyti. Jo pavidalai lietuvių mitologijoje – nuo atropomorfinio iki įvairių zoomorfinių. Lietuvių *velnias*, kaip atskleidė M. Gimbutienės ir N. Vėliaus tyrinėjimai (39, p. 137–147; 172, p. 275–280), yra mirusiųjų, gyvulių ir požeminio pasaulio dievas. Senovės indų *Vritra* – gyvatės pavidalo mitinė būtybė, užtvėrusi, sulaikiusi upių tėkmę. Kitas Indros priešas – *Vala* yra demonas, kuris uoloje paslėpė karves (*Valá* yra ir pačios uolos pavadinimas). Slavų griaustinio dievo priešininkas *Veles/Volos* laikomas gyvulių dievu. Germanų *Toras* kaujasi su *Midgardo* gyvate, kuri yra milžiniška demoniška būtybė, apjuosianti žemę. Be *Midgardo* gyvatės, germanų mitologijoje *Toro* priešai yra *Utgarde* gyvenantys milžinai. Milžinus vokiečių mitologijoje mėginama

interpretuoti kaip pasaulio pradžioje gyvenusias būtybes, kurias vėliau nugalėjo ir išstūmė dievai¹. Čia paminėti griaustinio dievo priešininkai įvairiose mitologijose turi kai kurių esminių bendrumų, kurie parodo šių mitinių būtybių prigimtį. Vienas tokių bendrumų yra dievo priešininkas gyvatės pavidalu. Jį turi senovės indų Vritra, be abejo, germanų Midgardo gyvatė. Gyvatės pavidalą gali įgyti ir lietuvių velnias (172, p. 42). Gyvatė – chtoninė būtybė. Chtoniškumu, ryšiu su žeme pasižymi dauguma čia išvardytų griaustinio dievo priešininkų. Vadinasi, galima padaryti išvadą, kad griaustinio dievas, atstovaujantis su dangumi susijusiam atmosferiniam pradui, kovoja su chtoniškąjį pradą įkūnijančiu dievu ar mitine būtybe. Čia susiduria dviejų skirtingų mitinio pasaulio sferų reprezentantai.

Su griaustinio dievu susijęs mitas sutampa pagrindinėmis dominantėmis įvairiose indoeuropiečių tradicijose. Mito siužetai įgiję gana savitą pobūdį, tačiau pagrindiniais parametrais, pateikiamos mitologinės sistemos kontūrais jie liečiasi. Svarbiausi iš tų bendrų komponentų – du opoziciniai herojai, jų atributai, veiksmai ir jų rezultatai. Šiuose rėmuose mitas šiek tiek modifikuojasi, varijuoja. Kartais vienoje iš giminiškų tradicijų stinga kurio nors mito elemento ar jis būna išreikštas tik menkomis detalėmis, randamas jau sutrupėjęs, išblėšęs. Tačiau tą mito segmentą kartais galima aptikti kitose tautose. Istorinis-lyginamasis metodas teikia galimybę sieti, gretinti įvairių tautų kūrybą ir bandyti išvelgti joje bendrų tendencijų bei raidos ypatumų, suvokti tam tikro periodo mąstymo būdą bei turinį.

¹K. Helmas milžiną Hrungrį, su kuriuo kovoja Toras, traktuoja kaip audros būtybę, o jų kovą – kaip geležies amžiaus audros dievo konfliktą su ankstesnių laikų audros demonu (54, p. 198; 178 1, p. 242).